

Komplexní posouzení: Spojení studia sociálních deviací se sociální prací

A Comprehensive Assessment: A Link between the Social Deviance Study and Social Work

Roman Baláž

Mgr. Roman Baláž, Ph.D.,¹ je výzkumníkem Institutu pro veřejnou politiku a sociální práci FSS MU a odborným asistentem na Katedře sociální politiky a sociální práce FSS MU. Ve výzkumu se zaměřuje se na problematiku institucionalizace sociální práce, pracovních podmínek sociální práce a organizačních podmínek integrace migrujících v ČR. Při výuce se zabývá odlišnostmi lidí a reakcemi okolí, působením na sociální prostředí a institucionálními podmínkami pro výkon sociální práce.

Abstrakt

CÍLE: Předkládaný text hledá způsoby využití komplexního posouzení jako spojujícího článku, který explicitně propojuje studium (výuku) sociálních deviací se sociální prací. **TEORETICKÁ VÝCHODISKA:** Autor vychází ze sociálně ekologického pojetí sociální práce. Představuje koncept komplexního posouzení, který je založen na kombinaci deduktivních a induktivních otázek o povaze problému. **METODY:** Text je teoretickým článkem, jehož logická argumentace je založena na zásadách Kuhnovy koncepce kumulativní vědy. **VÝSLEDKY:** Komplexní posouzení lze využít pro inovativní práci s teorií, pro rozvoj otevřenosti studujících k novému poznání a pro zvažování adekvátnosti předem připravených řešení. **IMPLIKACE PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI:** Text přináší nové podněty pro obohacení praxe i vzdělávání v sociální práci. Nabízí možnost, jak připravit sociální pracovníky tak, aby byli schopni situačně řešit složité a proměnlivé problémy lidí.

Klíčová slova

sociální práce, komplexní posouzení, sociální deviace, situační přístup, procedurální přístup, vzdělávání v sociální práci

Abstract

OBJECTIVES: The article seeks for ways to use a comprehensive assessment as a linking segment that explicitly connects the study of social deviance to social work. **THEORETICAL BASE:** The comprehensive assessment is based on functional interconnections among the social ecological social work perspective, needs and risks assessments, and a combination of inductive and deductive questions about the nature of the given problem. **METHODS:** The text is a theoretical article whose argumentation is based on the principles of Kuhn's conception of cumulative science. **OUTCOMES:** A comprehensive assessment can be used for innovative work with theory, for developing openness among social workers to new knowledge, and for considering the adequacy of prepared solutions. **SOCIAL WORK IMPLICATIONS:** The article brings new impetus for

¹ Kontakt: Mgr. Roman Baláž, Ph.D., Institut pro veřejnou politiku a sociální práci, Joštova 10, 602 00 Brno; balrom@mail.muni.cz

enhancing social work education and practice. It offers the opportunity to prepare social workers so that they can address complex problems in a situational manner.

Keywords

social work, comprehensive assessment, social deviance, situational approach, procedural approach, social work education

ÚVOD

Jako student sociální práce jsem – a asi ne sám – pochyboval nad užitečností či smyslem některých vyučovaných předmětů. Jedním z nejkontroverznějších byl předmět sociální deviace či sociální patologie, u něhož jsme my, studující byli zavaleni obrovským množstvím nesourodých poznatků o vývoji společnost ohrožujících deviací, charakteristikách nebezpečných skupin obyvatel a fungování institucionalizovaných systémů prevence sociálně patologických jevů. Když vzpomenu na svá studijní léta, tak tehdejší podle mě sporná povaha užitečnosti předmětu patrně spočívala 1. v extrémním množství vyučujícím předávaných poznatků a informací, 2. v dominantním zaměření předmětu na jejich memorování, 3. ve skutečnosti, že realita mé denní praxe sociálního pracovníka tyto poznatky a informace nevyžadovala.

Zřejmě jde o úskočnost mě přesahujících okolností, že po řadě let jsem se stal vyučujícím předmětu Sociální deviace pro sociální práci. Tentokrát jako vyučující jsem zvažoval, zda a případně v čem je stávající povaha předmětu nevyhovující pro přípravu budoucích sociálních pracovníků a pracovníků. Uvažoval jsem, jak výuku sociálních deviací nastavit, aby byla pro studující sociální práce přínosná a využitelná v praxi. Znovu a znovu jsem pročítal syllabus předmětu, seznamoval se se záměry Minimálního standardu vzdělávání v sociální práci (ASVSP, 2017) a pročítal povinnou literaturu. Nakonec jsem došel k závěru, že v předmětu Sociální deviace pro sociální práci schází explicitní propojení mezi studiem (výukou) sociálních deviací (viz kap. 2 níže) a sociální prací (viz kap. 1 níže).

Domnívám se, že absence explicitního propojení studia (výuky) sociálních deviací a sociální práce může způsobovat, že budoucí sociální pracovníci a pracovníci nebudou tímto předmětem připravováni na stále potřebnější (IFSW, 2014) situační výkon sociální práce. Od sociální práce izolovaná výuka sociálních deviací může u studujících posilovat tendence k 1. mechanickému rozeznávání deviací, 2. označování mainstreamovou společností ohrožujících lidí a 3. distribuci předem připravených preventivních, pomocných či kontrolních služeb. Tento způsob práce může významně udržovat status quo ve společnosti na území ČR, omezovat práva minorit a bránit sociálnímu rozvoji.

Jak bude rozvedeno níže, společenský závazek sociální práce je postaven na principech sociální spravedlnosti, prosazování lidských práv a respektu k rozmanitosti mezi lidmi. Je proto zapotřebí, aby budoucí sociální pracovníci a pracovníci byli v rámci hlavních předmětů své profesní přípravy vzdělávání a vychovávání k propojování poznatků o určitých segmentech sociálního života (v našem případě jde o řešení důsledků vztahů mezi normou a odlišností) se sociální prací. Abych podpořil naplnění tohoto ideálu, k propojení navrhuji využít konceptu komplexního posouzení a kladu si otázku: „Zda a jak lze k propojení studia sociálních deviací a sociální práce využít koncept komplexního posouzení?“

Odpověď na otázku přispěje k explicitnímu propojení studia (výuky) sociálních deviací se sociální prací, což může být užitečné pro současné diskuse o aktualizaci Minimálního standardu vzdělávání v sociální práci (dále jen „Standard“). Tímto odhaluji ambici, že předkládaný text se stane terčem kritiky kolegyně a kolegů, kteří se v rámci sociální práce zabývají výukou sociálních deviací. Současně lze předpokládat, že jedno z možných propojení, které bude v následujícím textu představeno, může přispět k uvažování sociálních pracovníků a pracovníků, že 1. lze omezit užívání předem připravených

procedur pro předem definované problémy lidí s odlišností, 2. je možné pracovat s lidmi s odlišnostmi více individualizovaně (situačně), a to na základě komplexně posouzené problémové situace.

Po metodické stránce je předkládaný text teoretickým článkem, který shrnuje poznatky v oblasti možného propojení studia (výuky) sociálních deviací se sociální prací. Své poznání čerpá z relevantní anglosaské a české literatury, tedy z recenzovaných odborných časopisů, recenzovaných monografií, encyklopedií a odborných slovníků. V jednotlivých kapitolách jsou konceptualizovány zásadní pojmy hlavní výzkumné otázky: „sociální práce“, „studium (výuka) sociálních deviací“ a „koncept komplexního posouzení“, jehož využití v rámci studia (výuky) sociálních deviací pro sociální práci je v závěru textu diskutováno. Při tvorbě předkládaného článku vycházím z Kuhnovy koncepce normální vědy (Kuhn, 1982). Tzn., že poznatky, které vytvářím a předkládám, považuji za určitými předpoklady zdůvodněnou konvenci o tom, jaký je předmět pozornosti badatele. Z tohoto hlediska považuji za potřebné vždy vymezit své předpoklady, a následně představy o propojení studia (výuky) sociálních deviací a sociální práce, které z nich vyplývají.

1 SOCIÁLNÍ PRÁCE

Sociální práci lze chápat jako profesi, tedy jako exkluzivní zaměstnání s vysokou společenskou prestiží, mocí a příjmy (např. Greenwood, 1957; Rossides, 1998; Hodson, Sullivan, 2011). Rovněž jako specifické povolání se specifickou přípravou a následnou státní ochranou na trhu povolání (Weber, 2009; Saks, 2010) nebo prostě jako placené povolání (Baláz, 2017). V předkládaném textu se těmto chápáním sociální práce vyhýbám a důsledně následuji funkcionalistické vymezení sociální práce jako *specifické činnosti* (Barber, 1963; Parsons, 1968) sociálních pracovníků a pracovníků (dále jen „sociálních pracovníků“). Přitom vycházím ze sociálně ekologické perspektivy (Bartlett, 1970; Washington, Paylor, 1998; Musil, 2004), v jejímž pojetí je sociální práce specifickou *pomocnou, podpurnou nebo kontrolní činností sociálních pracovníků*, kteří usilují o *komplexní řešení* problémů lidí v obtížných životních situacích.

V sociálně ekologické perspektivě je člověk a jeho problém chápán v kontextu sociálního prostředí, v němž žije, pracuje, vzdělává se či tráví volný čas a podobně. V tomto kontextu jde o problém v sociálním fungování člověka (Bartlett, 1970; Musil, 2004). Problém v sociálním fungování může mít povahu 1. neschopnosti člověka naplnit očekávání subjektů sociálního prostředí, 2. nepřiměřenosti nároků subjektů sociálního prostředí na člověka a 3. rozporné vzájemné interakce mezi člověkem a subjekty jeho sociálního prostředí.

Dle Washingtona a Paylora (1998) lze problém člověka v prostředí nahlížet ve třech vzájemně provázaných rovinách. V rovině problémových interakcí mezi 1. jedincem či skupinou a společností, 2. občanem a státem a 3. subjekty v procesech solidarity a marginalizace. Rovina problémových vztahů mezi jedincem a společností může mít povahu (ne)funkčních vztahů člověka se sousedy, komunitou, spolupracovníky atd. Rovina problémových vztahů mezi občanem a státem může být vyjádřena (ne)naplňováním zákonných povinností ke státním a samosprávným organizacím či k jiným jimi zřízovaným organizacím (organizační složky státu či příspěvkové organizace krajů, měst a obcí). Rovina problémových vztahů mezi subjekty v procesech solidarity a marginalizace označuje tu skupinu problémových interakcí mezi lidmi ve společnosti, která je spojena s řízením společnosti, utvářením národní, kolektivní či individuální identity a naplňováním či potlačováním lidských práv.

Za pomoci či podpory anebo pod kontrolou sociálních pracovníků dochází k utváření funkčních vztahů jedinců či skupin se subjekty jejich sociálního prostředí ve všech rovinách problémových interakcí. Po sociálně pracovním rozkrytí konkrétního problému sociálního fungování jednotlivce či skupiny pak sociální pracovníci usilují o 1. zvýšení schopnosti jednotlivce (či skupiny) naplnit očekávání subjektů sociálního prostředí, 2. vyjednání či prosazení přiměřenosti nároků subjektů sociálního prostředí na jednotlivce (či skupinu) a 3. optimalizaci vzájemné interakce mezi jednotlivcem (či skupinou) a subjekty jeho sociálního prostředí.

Výše uvedené pak podle Mezinárodní federace sociálních pracovníků (IFSW, 2014) sociální pracovníci činí v rámci snahy o sociální rozvoj, společenskou soudržnost či o zplnomocnění lidí. Při tomto snažení sociální pracovníci staví na základních principech sociální spravedlnosti, prosazování lidských práv, kolektivní odpovědnosti (chápané zřejmě ve smyslu solidarity) a respektu k rozmanitostem mezi lidmi. Využití globální definice IFSW považují za velmi důležité, neboť umožňuje, abych mnou užité sociálně ekologické pojetí sociální práce zasadil do širšího společenského rámce. Sociální práce jako specifická činnost sociálních pracovníků, tedy jako pomoc, podpora a kontrola sociálních pracovníků usilujících o navození funkčních vztahů (resp. vzájemně přijatelných interakcí) mezi lidmi ve společnosti, by z hlediska definice IFSW měla vést k sociálnímu rozvoji společnosti, k soudržnosti mezi lidmi a k dennímu naplňování lidských práv.

2 STUDIUM (VÝUKA) SOCIÁLNÍCH DEVIACÍ

Je-li v textu užito pojmu „studium (výuka) sociálních deviací“, mám na mysli vysokými a vyššími odbornými školami předávané teoretické poznatky a praktické informace, které jsou dle desáté části Standardu (ASVSP, 2017) relevantní pro přípravu budoucích sociálních pracovníků a pracovníků. V pojmu obsažené slovo „studium“ naznačuje perspektivu studujících a slovo „výuka“ perspektivu vzdělavatelů.

Desátá část Standardu (ASVSP, 2017) rozděluje výuku sociálních deviací na dvě části. První část je zaměřena na to, aby studující byli seznámeni se základními teoretickými přístupy k popsání společností ohrožujících odlišností a byly jim předány základní teoretické poznatky o sociálních deviacích. Syllabus mnou nyní vyučovaného předmětu naplňuje tuto část standardu představením biologických, psychologických, sociologických a kritických teorií sociálních deviací (viz Munková, 2013; Hřeka, 2001; Komenda, 1999; Urban et al., 2012). V zásadě tyto teorie popisují 1. určité typy lidí, u nichž lze předpokládat porušování sociálních norem, 2. určité typy situací ve společnosti, které mohou způsobovat, že lidé začnou porušovat sociální normy, 3. určité typy situací v lidském životě, kdy určité typy lidí mohou mít sklon k porušování sociálních norem. Druhá část studia je koncipována tak, aby studující získali nejen teoretické poznatky o ohrožujících sociálních jevech a rizikových skupinách, ale i praktické informace o povaze institucionalizovaných systémů prevence, pomoci a kontroly. Zde syllabus mnou nyní vyučovaného předmětu představuje takové sociální jevy a rizikové skupiny, jako jsou kriminalita a pachatelé trestných činů, bezdomovectví a bezdomovci, prostitutky a lidé v prostituci, závislostí a lidé se závislostí, terorismus a radikálové atd. V návaznosti na právě představené jevy a skupiny jsou pak studující seznamováni s institucionalizovanými systémy prevence, péče a kontroly. Jde např. o systémy péče o delikventní děti či mladistvé, systémy penitenciární a postpenitenciární péče, systémy péče o závislé či bezdomovce atd.

Představenou strukturu Standardu dále rozvíjí přístup² k výuce sociálních deviací, jehož jsem byl absolventem a nyní jsem vyučujícím. Tento přístup se zaměřuje na 1. předání teoretických poznatků o sociálních deviacích, 2. popsání ohrožujících jevů a rizikových skupin a 3. představení institucionalizovaných systémů prevence, pomoci či kontroly.

Z hlediska výše uskutečněných popisů představ o obsahích studia (výuky) sociálních deviací se domnívám, že Standard i přístup k výuce zanedbávají explicitní propojení problematiky sociálních deviací se sociální prací, tedy se zaměřením sociálních pracovníků na obnovu či udržení funkčních vztahů (resp. vzájemně přijatelných interakcí) mezi různorodými lidmi ve společnosti. Na základě vlastní zkušenosti a s odkazem na Komenského didaktické zásady (Komenský, 1948) zvažuji, že nelze

² Zde je třeba si uvědomit, že předkládaný text se nezabývá možnými individuálními přístupy různých vyučujících na různých školách. Ostatně to ani není možné, jelikož individuální cíle, způsoby a metody výuky jednotlivých vyučujících na různých školách může odhalit jen výzkum. Předkládaný teoretický text je postaven na předpokladech o možné povaze studia (výuky) sociálních deviací, které plynou z kritické reflexe (pohled bývalého studenta na jím absolvované studium) a sebereflexe (pohled současného vyučujícího na jím realizovanou výuku) autora textu.

předpokládat, že si studující sami spojí obsah předmětu sociální deviace s obsahem předmětu teorie a metody sociální práce nebo předmětu úvod do sociální práce apod. Mám za to, že vyučující by měl své studenty minimálně navést, jak si mohou obsahy různých předmětů účinně propojit. Od sociální práce izolovaná výuka sociálních deviací může totiž podporovat tendenci k 1. mechanickému rozeznávání deviací, 2. označování pro mainstreamovou společnost ohrožující lidi a 3. distribuci předem připravených preventivních, pomocných či kontrolních služeb. Takto koncipovaná příprava tedy může vést k rozšíření administrativního, resp. procedurálního přístupu v sociální práci (Howe, 1986; Musil, 2004, 2013). Rutinně vykonávaná identifikace deviantního jedince (či skupiny) a jeho umístění do institucionalizovaného systému může omezovat práva lidí s odlišnostmi (Simon, 2005, 2012; Grigolo et al., 2011), podporovat homogenizaci společnosti na území ČR (Baláz, Topinka, 2015) a bránit ve zvyšování diverzity mezi lidmi (De Zwart, 2005, 2012; Simon, 2012).

Lze takto charakterizované studium (výuku) sociálních deviací považovat za adekvátní díl přípravy budoucích sociálních pracovníků a pracovníků, kteří by měli vykonávat sociální práci dle výše uvedené definice? Usuzuji, že ne. Studium (výuka) sociálních deviací by nemělo být zaměřeno na rozvoj logiky, kterou reprezentují různé preventivní programy typu „rozpoznej nebezpečné (deviantní) a braň zažitě (normální)“ (Ragazzi, 2016, 2017; McKendrick, Finch, 2017). Domnívám se, že když bude výuka zaměřena na rozvoj logiky „pochop složité a usiluj o situační řešení“ (Musil, 2004), tak mohou být budoucí sociální pracovníci a pracovníci lépe připraveni na výkon sociální práce směrem k sociálnímu rozvoji, společenské soudržnosti a naplňování lidských práv. Rozvoj logiky „pochop složité a usiluj o situační řešení“ vyžaduje, aby studium (výuka) sociálních deviací obsahovalo explicitní napojení na sociální práci.

3 KOMPLEXNÍ POSOUZENÍ JAKO MOŽNÝ PROPOJUJÍCÍ KONCEPT

S vědomím, že následující řádky nejsou jediným možným způsobem propojení studia (výuky) sociálních deviací se sociální prací, navrhuji využít konceptu komplexního posouzení. *Posouzení* je v zásadě akt, při kterém je rozhodováno o výši, hodnotě, kvalitě či významu něčeho (Cambridge, 2018). K posouzení dochází ve všech oblastech lidského uvažování a konání. Přestože nejde o specifický koncept, který by byl vlastní jen sociální práci, je posouzení považováno za nejdůležitější úkol sociálních pracovníků a pracovníků. Od posouzení se totiž odvíjí veškeré činnosti sociální práce (Navrátil, 2008). *Posouzení v sociální práci* je systematickou cestou, jak mohou sociální pracovníci a pracovníci porozumět povaze problému³ jednotlivce či skupiny, k jehož řešení mají přispět (Parton, 1996; Harris, 2003; Constable, 2013; Payne, 2014; Milner et al., 2015). Na základě porozumění problému, tedy jeho posouzení, mohou sociální pracovníci a pracovníci navrhnout intervence do životních situací lidí s problémy či do životních situací problémových lidí.

V sociální práci jsou problémy lidí (či problémy s lidmi) posuzovány dvěma základními optikami: objektivistickou a konstruktivistickou. Obě popsal Navrátil (2008), když uvažoval, kde se v procesu posouzení ukrývá pravda, jež má být sociálními pracovníky objevena či které mají porozumět. Podle Navrátila se objektivistický (vědecký, deduktivní) přístup k posouzení vyznačuje neangažovaným expertním odstupem pracovníka, který sbírá informace, fakta a důkazy k *potvrzení či vyvrácení předem zformulované* představy o povaze problému člověka (či problému s člověkem). Příkladem vědeckého (deduktivního) přístupu k posouzení v sociální práci je učebnice Gambrell (2013) nebo třetí díl *Comprehensive Handbook of Social Work and Social Welfare* (Rowe, Rapp-Paglicci, 2008). Vedle toho konstruktivistický (reflexivní, induktivní) přístup k posouzení je charakteristický jistým partnerským ponořením pracovníka do životní situace jednotlivce či skupiny. S touhou po *plném porozumění* pracovník zjišťuje, v čem podle jednotlivých aktérů spočívá problém. Následně pak zvažuje, jaká může být ucelená povaha problému. Příklady reflexního (induktivního) přístupu k posouzení v sociální práci jsou obsaženy v učebnici Heally (2012) nebo Fook (2016).

³ Tj. problémové vztahy a interakce jednotlivce či skupiny se subjekty jejich sociálního prostředí.

I přesto, že přístupy dedukce (objektivistický) a indukce (konstruktivistický) působí dosti nekonzistentně, lze mezi nimi objevit „epistemologickou souhru“ (Disman, 2008:290). Mohou se totiž vhodně doplňovat a prohlubovat naše poznání. Disman (2008) popisuje nekonečný kruh či spirálu poznání, kdy výstupy jednoho přístupu jsou převzaty druhým, čímž dochází ke kumulaci a prohlubování znalostí o problému. Ostatně např. i Musil (2004), Navrátil (2008), Holland (2010) nebo Healy (2012) diskutují různé aspekty propojení obou přístupů v hledání pravdy a jejímu porozumění v praxi sociální práce. V předkládaném textu postačí, když si představíme situaci, kdy objektivistické o teorie opřené vysvětlení povahy problému je převzato konstruktivistickým hledáním porozumění, jak tento problém vnímají (nebo chápou, interpretují, konstruují, prožívají či jaké k němu zaujímají postoje apod.) zapojení aktéři.

Při posouzení se sociální pracovnice a pracovníci zaměřují zejména na posouzení potřeb (např. Petersen, Alexander, 2001; Zatloukal et al., 2011) a posouzení rizik (např. Ruben, 2010; Mydlíková, 2017). Při *posuzování potřeb* jde o zhodnocení stavu, kdy se „jedinci nebo skupině něčeho nedostává, a to objektivně (strádá skutečným nedostatkem něčeho), nebo subjektivně (domnívá se, že se nedostává něčeho, na co má nárok, nebo něčeho, o čem se domnívá, že na to má nárok)“ (Petrušek, 1996:816–817). Při *posuzování rizika* jde o zhodnocení variability jiných než plánovaných výsledků a nebezpečí negativní odchylky od předem stanoveného cíle (Žák, 2002; Law, 2008). Optika sociální prevence interpretuje tuto manažerskou a pojišťovací definici – – aniž by ovšem snižovala váhu odkazu, který odhaluje záměr či touhu držitelů moci po kontrole budoucnosti při řízení společnosti (např. Horton, 1966; Buchanan, 1975; Streeck, Schmitter, 1985; Luhman, 2017) – jako zaměření se na zhodnocení možnosti selhání jednotlivce či skupiny, které může ohrožovat základní hodnoty společnosti (Matoušek, 2003; Průcha, 2008).

Při jistém zjednodušení a s vědomím nepochybného prolínání lze v podmínkách České republiky tvrdit, že k posuzování (ne)uspokojení potřeb dochází zejména v oblasti sociální pomoci a ve službách sociální péče, k posuzování (ne)vzniku rizik dochází zejména při sociální kontrole a prevenci sociálně patologických jevů. Z literatury je známo i posuzování silných stránek lidí s problémy (např. Saleebey, 1992, 2001). Domnívám se však, že toto posouzení se zatím nestalo inherentní součástí institucionalizovaných systémů pomoci, kontroly a prevence v ČR (např. systému sociálních služeb či sociálně právní ochrany apod.) a že k tomuto posouzení dochází především v individuálních praxích těch sociálních pracovníků a pracovníků, kterým posouzení potřeb či rizik nestačí k odpovědnému rozhodování o povaze jimi plánované intervence (Punová, 2012a, 2012b; Navrátilová, 2018).

Nyní stojím před otázkou, jak na základě právě uskutečněného představení konceptu posouzení vymezit v titulku avizované *komplexní posouzení*. Shodneme-li se na představě, že sociální práce se zaměřuje na navození funkčních vztahů (resp. vzájemně přijatelných interakcí) mezi lidmi ve společnosti, stane se předmět naší shody východiskem pro popis komplexního posouzení. V souladu se sociálně ekologickými teoretiky (Bartlett, 1970; Pincus, Minahan, 1973; Washington, Paylor, 1998; Musil, 2004) lze komplexní pohled na člověka a jeho (ne)problémové vztahy či interakce se subjekty jeho sociálního prostředí rozčlenit na *tři komponenty*: jedince (skupinu), subjekty prostředí, vztahy (interakce). Posuzování potřeb či rizik u všech tří komponent zvlášť se může stát posouzením, které při finální syntéze přinese základ ke komplexnímu náhledu na povahu problému. Dokáže-li pracovník v procesu posuzování uskutečnit i výše naznačenou epistemologickou souhru deduktivně získaného vysvětlení a induktivně nabytého porozumění, pak si troufám tvrdit, že dojde ke komplexnímu posouzení. *Komplexní* přitom neznamena *úplné*. Drže se zásad teorie omezené racionality – jež v zásadě říká, že kvůli kapacitě našeho myšlení, dostupným informacím a toku času nikdy nevíme, kolik toho o problému nevíme (Simon, 1982) – považují komplexní posouzení za posouzení, které *není jednostranné* z hlediska předmětu pozornosti posuzovatele (např. zaměřené jen na člověka s problémy) ani z hlediska posuzovatelem použitého přístupu (např. využití jen dedukce).

4 KOMPLEXNÍ POSOUZENÍ A VÝSLEDNÝ OBRAZ PROBLÉMU

Pro upozadění profesní přípravy směřující k nereflektované aplikaci procedurálního přístupu v sociální práci a pro podporu rozvoje myšlení „pochop složité a usiluj o situační řešení“ je žádoucí, aby si budoucí sociální pracovníci a pracovníci v rámci studia osvojili dovednost *komplexního posouzení problému lidí či problému s lidmi*. Komplexní posouzení spočívá 1. v zaměření pozornosti sociálních pracovníků na posouzení potřeb a rizik u všech tří komponent problémové situace (jedinec či skupina, subjekt v prostředí a vztah mezi nimi) a současně 2. v kladení deduktivních a induktivních otázek o možné povaze problému. Schematicky je právě uvedené obsaženo v tabulce 1 a rozvedeno níže.

Tabulka 1: Matice okruhů možných otázek při komplexním posuzování problému

		Jedinec (skupina)	Vztah (interakce)	Subjekt v prostředí
Posouzení potřeb	Deduktivní	1. <i>Co se ví o tom, čeho se jedinci (skupině) může nedostávat, aby mohl naplnit to, co se od něj očekává?</i>	2. <i>Co se ví o tom, čeho se vzájemné interakci může nedostávat, aby byla oboustranně přijatelná?</i>	3. <i>Co se ví o tom, čeho se subjektu může nedostávat, když formuluje svá očekávání od jednotlivce (skupiny)?</i>
	Induktivní	4. <i>Jak dotčení aktéři interpretují to, čeho se jedinci (skupině) nedostává, aby mohl naplnit to, co se od něj očekává?</i>	5. <i>Jak dotčení aktéři interpretují to, čeho se vzájemné interakci nedostává, aby byla oboustranně přijatelná?</i>	6. <i>Jak dotčení aktéři interpretují to, čeho se subjektu nedostává, když formuluje svá očekávání od jednotlivce (skupiny)?</i>
Posouzení rizik	Deduktivní	7. <i>Co se ví o tom, v čem může jedinec (skupina) selhávat při naplňování toho, co se od něj očekává, a čím toto selhání může být pro koho ohrožující?</i>	8. <i>Co se ví o tom, v čem vzájemná interakce může selhávat a čím toto selhání může být pro koho ohrožující?</i>	9. <i>Co se ví o tom, v čem může subjekt selhávat, když formuluje svá očekávání od jednotlivce (skupiny), a čím toto selhání může být pro koho ohrožující?</i>
	Induktivní	10. <i>Jak dotčení aktéři interpretují to, v čem jedinec (skupina) selhává při naplňování toho, co se od něj očekává, a čím toto selhání může být pro koho ohrožující?</i>	11. <i>Jak dotčení aktéři interpretují to, v čem vzájemná interakce selhává, a čím toto selhání může být pro koho ohrožující?</i>	12. <i>Jak dotčení aktéři interpretují to, v čem subjekt selhává, když formuluje svá očekávání od jednotlivce (skupiny), a čím toto selhání může být pro koho ohrožující?</i>

V tabulce 1 uvedené **deduktivní otázky**: **1.** označují okruhy dílčích otázek o možných fyziologických, psychologických, jazykových, náboženských, sociálně-kulturních, profesních a jiných *nedostacích jedince (skupiny)*, které mu brání v naplňování očekávání okolí; **2.** označují okruhy dílčích otázek o možných *nedostacích vzájemné interakce*, aby byla pro obě strany přijatelná; **3.** označují okruhy dílčích otázek o možných *nedostacích subjektu*, když formuluje svá očekávání; **7.** označují okruhy dílčích otázek o možných *ohroženích, která plynou ze selhání jedince (skupiny)* při naplňování očekávání okolí; **8.** označují okruhy dílčích otázek o možných *ohroženích, která plynou ze selhání vzájemné interakce*; **9.** označují okruhy dílčích otázek o možných *ohroženích, která plynou ze selhání subjektu*, když formuluje svá očekávání. Popsané okruhy deduktivních otázek – tedy odpovědi na to, co se o daném aspektu problému ví – představují *expertní vědění* sociálních pracovníků

a pracovníků. Komplexita posouzení ale spočívá v **omezení** expertním věděním podporované **jednostrannosti sociálních pracovníků** (Musil, 2004). Jinými slovy, pro situační přístup v sociální práci je důležité, aby sociální pracovníci a pracovníci dokázali poodstoupit od svého expertního vědění a reflektovali i *interpretace subjektivních zkušeností a představ* do problému zapojených aktérů. K tomu jsou určeny **induktivní otázky 4 až 6 a 10 až 12**. Tyto otázky označují okruhy možných dílčích otázek, pro jejichž zodpovězení je nutné vstoupit do životního světa jednotlivých do problému zapojených aktérů a usilovat o pochopení jejich zkušenosti či představ o potřebách a rizicích u všech tří komponent problémové situace (jedinec či skupina, subjekt v prostředí, jejich vzájemná interakce).

Reflektované expertní vědění sociálního pracovníka a různorodé interpretace subjektivních zkušeností a představ do problému zapojených aktérů vytváří *komplexní obraz problému* člověka (či problému s člověkem), na který mohou sociální pracovníci reagovat a designovat přiměřené intervence. Přitom je podstatné, že výsledný obraz o povaze problému nespočívá v pouhém rozeznání nedostatečnosti či rizikovitosti jednotlivce (skupiny), pro jejíž zvládnutí je vhodné užít předem připravené řešení (procedurální přístup). Výsledný obraz o komplexní povaze problému je založen na zhodnocení, které bere v potaz nejen 1. možnou nedostatečnost či rizikovost jedince (skupiny), ale i 2. možnou nedostatečnost či rizikovost subjektu v sociálním prostředí a 3. možnou nedostatečnost či rizikovost vzájemné interakce.

Komplexnost posouzení lze ilustrovat na příkladu rasismu (otevřeného či skrytého nepřátelství k příslušníkům jiné rasy) v ČR. Při kladení **deduktivních otázek** hledají sociální pracovníci poznatky:

Otázka 1 z tabulky 1 (potřeby): o možných fyziologických, psychologických, jazykových, náboženských, sociálně-kulturních, profesních a jiných *nedostatečích jedince (skupiny)*, které mu brání v naplňování asimilaci-lačných očekávání xenofobního okolí. Např. že před válkou uprchlý Syřan bude duševně vyrovnaným křesťanem, který hovoří plyně česky a zcela se orientuje v české společnosti;

Otázka 7 z tabulky 1 (rizika): o možných *obroženích, která plynou ze selhání jedince (skupiny)* při naplňování asimilaci-lačných očekávání xenofobního okolí. Např. že islám vyznávající jedinec bude kvůli svému náboženství odmítat pít alkohol s českými spolupracovníky a vysedávat po hospodách, kvůli čemuž se stane terčem posměšků a nejrůznějších žertů, což může vést k sociálnímu napětí nejen na pracovišti;

Otázka 3 z tabulky 1 (potřeby): o možných *nedostatečích subjektu*, když formuluje svá asimilaci-lačná očekávání. Např. že úřady práce či obecní úřady a jejich zaměstnanci mají v ČR jen minimální zkušenost s rasově různorodým obyvatelstvem a nereflktují svůj etnocentrismus;

Otázka 9 z tabulky 1 (rizika): o možných *obroženích, která plynou ze selhání subjektu*, když formuluje svá asimilaci-lačná očekávání. Např. ostrážitost podporující popis německé fašistické zkušenosti, že pomáhající pracovníci mohou bránit v naplňování lidských práv a být významným nástrojem segregace, útlaku a genocidy;

Otázka 2 z tabulky 1 (potřeby): o možných *nedostatečích vzájemné interakce*, aby byla pro příslušníky etnické majority i minority přijatelná. Např. absence důvěry, úcty, vstřícnosti, relevance obsahu, snahy o porozumění, respektu k „jiné pravdě“ apod.;

Otázka 8 z tabulky 1 (rizika): o možných *obroženích, která plynou ze selhání vzájemné interakce*. Např. o nárůstu napětí mezi etnickými skupinami či o nepřiměřené ostrážitosti vůči „cizímu“, které může vést k vytváření podezřelých skupin obyvatelstva a potenciálnímu sociálnímu konfliktu.

Právě uskutečněné expertní vysvětlení možné povahy problému *doplňují* sociálním pracovníkem zjišťované a do výsledného obrazu o problému zapojené *interpretace subjektivních zkušeností a představ* do konkrétního případu rasismu *zapojených aktérů*. Tyto interpretace jsou sociálním pracovníkem zjišťovány za pomoci výše naznačených okruhů **induktivních otázek 4 až 6 a 10 až 12**

12 z tabulky 1. Z podstaty věci samé nelze možné interpretace zapojených aktérů ve zvoleném příkladu rasismu předjímat. V rámci ilustrace jsou připomínány jako hlavní nástroj, který při vhodném užití⁴ může zamezit jednostrannosti sociálního pracovníka, nositele expertního vědění o problému.

Komplexní posouzení se jeví jako vhodný nástroj pro formování představ sociálních pracovníků o jisté plastičnosti a proměnlivosti různých problémových případů (lidských problémů v interakcích či problémů v interakci s lidmi), k jejichž řešení přispívají. Na základě komplexního (tedy ne jednostranného) posouzení – kdy se sociální pracovník musí vypořádat s někdy souznějícími a jindy odporujícími povahami znalostí o problému a interpretací problému – se mohou sociální pracovníci rozhodovat o přiměřených intervencích a volit v konkrétním případě vhodné objekty této intervence (jedinec, subjekt v jeho prostředí anebo interakce).

5 DISKUSE: MOŽNÉ VYUŽITÍ KONCEPTU KOMPLEXNÍHO POSOUZENÍ K PROPOJENÍ STUDIA (VÝUKY) SOCIÁLNÍCH DEVIACÍ SE SOCIÁLNÍ PRACÍ

Položená výzkumná otázka zněla: „Zda a jak lze k propojení studia sociálních deviací a sociální práce využít koncept komplexního posouzení?“ Na základě předcházejícího textu se domnívám, že koncept komplexního posouzení lze vhodně využít k propojení studia (výuky) sociálních deviací se sociální prací, a to v následujících oblastech: 1. v práci s teorií, 2. v uvědomění si důležitosti být otevřený k subjektivně prožívanému světu lidí s problémy či problémových lidí a 3. v explicitním důrazu na zvažování adekvátnosti institucionalizovaných systémů pomoci, prevence a kontroly.

5.1 Využití komplexního posouzení v práci s teorií

Za zásadní považuji, že koncept komplexního posouzení vytváří výkladový rámec pro převyprávění teorií sociálních deviací tak, že jsou přímo aplikovány do sociálně ekologického pojetí sociální práce. Toto užití brání v mechanickém užívání učebnic sociálních deviací a nutí vyučujícího, aby jednotlivé části učebnic využil k získávání poznatků o možných potřebách a rizicích jedinců (skupin), interakcí (vztahů) a subjektů v sociálním prostředí. Jde o následující využití deduktivních otázek.

V tabulce 1 uvedené **deduktivní otázky 1 a 7** označují okruhy možných dílčích otázek, na které lze odpovědět za využití poznatků prezentovaných učebnicemi sociálních deviací (např. Munková, 2013; Hrčka, 2001; Komenda, 1999; Urban et al., 2012). *Biologické teorie* představují poznatky o povaze jedince či skupiny z hlediska genetických, anatomických a fyziologických predispozic a zaměřují se na nedostatky ve vztahu k „ideálu lidského těla“. *Psychologické teorie* prezentují poznatky o povaze osobnosti člověka z hledisek formování individuality a socializace a zaměřují se na dospívání, motivaci, stres, agresivitu, frustraci, duševní poruchy atd. *Jedna skupina sociologických teorií* přináší poznatky o povaze jedince ve společnosti a zaměřuje se na normy, lidský kapitál a módní trendy atd. Naznačenou množinu poznatků lze vhodně využít k deduktivnímu posouzení potřeb jednotlivce i k posouzení jeho potenciální rizikovitosti.

Deduktivní otázky 3 a 9 označují okruhy možných dílčích otázek, pro jejichž zodpovězení je opět vhodné využít učebnice sociálních deviací. Zde lze užít *druhou skupinu sociologických teorií*. Ty představují poznatky o povaze prostředí působícího na jedince a zaměřují se na rodinu (výchova a socializace), skupinu (etiketizace, subkultury, gangy), společnost (anomie, dezorganizace, dezintegrace) a specifická prostředí (koncentrické zóny, rozbitá okna). Vedle toho *kritické teorie* prezentují poznatky o povaze moci v sociální struktuře a zaměřují se na zájmové skupiny, struktury odcizení, mugging, morální paniku atd. Z charakteru právě představeného plyne, že otázky 3 a 9

⁴ Viz Musil (2004), který na stranách 116 až 123 rozvádí, jak induktivně získávané porozumění může být využíváno jako určitý způsob legitimize předem plánovaného procedurálního přístupu. Musil v zásadě popisuje, jak lze porozumět a situačně jednat „jen na oko“.

směřují k deduktivnímu posouzení potřeb subjektu v prostředí jedince (skupiny) a posouzení jeho potenciální rizikovosti.

Deduktivní otázky 2 a 5 označují okruhy možných dílčích otázek, pro jejichž zodpovězení je opět vhodné využít učebnice sociálních deviací a další zdroje, jichž se při výuce sociálních deviací standardně užívá k popisu ohrožujících sociálních jevů a rizikových skupin. Zde je vhodné kombinovat poznatky o jedinci (skupině) s jinakostí s poznatky o subjektu v jeho prostředí. Nedostatečnost či rizikovitost vzájemné interakce mezi jedincem (skupinou) s odlišností a subjektem v jeho sociálním prostředí totiž plyne z povahy obou, jak jedince (skupiny), tak subjektu v prostředí. Podobný způsob uvažování nad problematičností vzájemné interakce lze nalézt u Janebové (2014), ovšem pouze v zaměření se na jedince (skupinu) s odlišností. Domnívám se tedy, že česká sociální práce má značnou propast v poznání o nedostatečnosti či rizikovitosti vzájemných interakcí mezi jedinci (skupinou) s určitou odlišností a subjekty v jejich sociálním prostředí. Zdá se, že doplnění těchto sociálně pracovních poznatků je žádoucí. Přestože tato oblast poznání není dostatečně nasycena, lze v literatuře o sociálních deviacích nalézt implicitní poznatky, jejichž prostřednictvím můžeme deduktivně posoudit jak možné potřeby vzájemné interakce, tak její potenciální rizikovost.

5.2 Využití komplexního posouzení v uvědomění si důležitosti být otevřený

Dalším zásadním aspektem využití konceptu komplexního posouzení je explicitní důraz na nedostatečnost expertního vědění při budování plastického a proměnlivého obrazu problému člověka či problému s člověkem. Zde by měl vyučující nalézt cestu, jak může studující navést 1. k zodpovězení induktivních otázek, jak do problému zapojení aktéři konstruují problém a jeho možná řešení, 2. k otevřenosti využít tyto odpovědi pro designování vhodné intervence.

Náhled do aktéry konstruovaného světa lze uskutečnit prostřednictvím participace ve výuce, jak ji představily např. Frišaufová a Geregová (2018). Ty prezentovaly své zkušenosti se zapojením lidí, kteří jsou dle Standardu označováni jako nositelé deviací či patologií (konkrétně šlo o lidi, kteří mají zkušenost s užíváním drog), do vysokoškolské výuky. Participace lidí s odlišnostmi ve výuce sociálních deviací může vhodně podpořit různorodé vnímání rolí klientů a expertů, nabourávat stereotypy a být novým zdrojem vědění.

Díky náhledu do aktéry konstruovaného světa mohou studující získat nové vědění (induktivně získané porozumění) o možné povaze problému. Koncept komplexního posouzení nutí vyučujícího, aby se studujícími diskutoval vztah mezi expertním věděním sociálních pracovníků a aktéry konstruovaným světem. Zde je prostor pro kladení otázek, jejichž zodpovězení umožní propojit expertní vědění sociálních pracovníků s aktéry konstruovaným světem a vytvořit tak komplexní obraz problému člověka či problému s člověkem. V této fázi je podle mě vhodné, aby vyučující se studujícími diskutoval i možné problémy při propojování obou světů (Musil, 2004:116–123). Užití konceptu komplexního posouzení předpokládá, že teprve po získání komplexního (tedy ne jednostranného) obrazu problému je možno navrhnout konkrétní sociálně pracovní intervence.

5.3 Využití komplexního posouzení pro zvažování adekvátnosti institucionalizovaných systémů

Posledním podstatným prvkem využití konceptu komplexního posouzení je podpora jisté ostražitosti sociálních pracovníků vůči předem připraveným řešením institucionalizovaných systémů pomoci, prevence a kontroly. Otázky o možné nedostatečnosti či rizikovitosti subjektů v sociálním prostředí lidí s odlišností směřují i na subjekty, které uvádí v chod institucionalizované systémy sociálních služeb, sociálně právní ochrany, penitenciární a postpenitenciární péče, péče o závislé či bezdomovce apod.

Dynamika technologického rozvoje způsobuje, že lidský svět se mění rychleji než svět sociálních institucí a jejich systémů (např. Lévy, 1993; Beck, 2004; Keller, 2010; Luhman, 2017 a další). V minulosti vykrystalizované instituce a jejich systémy produkovaná řešení uspokojování potřeb nebo předcházení rizikům nemusí být vhodné pro řešení současných problémů lidí. Z tohoto pohledu se zdá žádoucí, aby sociální pracovníci byli ostražití a při designování sociálně pracovních

intervencí si kladli otázku, zda a jak jsou různými systémy navrhované podpůrné, preventivní či kontrolní postupy vhodné pro řešení jimi komplexně posouzeného problému.

Po užití konceptu komplexního posouzení se před sociálními pracovníky rozprostře plastický a proměnlivý obraz problému člověka či problému s člověkem. Na základě tohoto obrazu se sociální pracovníci mohou rozhodovat, zda objektem intervence bude jedinec (skupina) s odlišností, subjekt v jeho sociálním prostředí či jejich vzájemně (ne)vyhovující vztah (interakce). Tím dochází 1. k omezení zaměřenosti sociálních pracovníků jen na odlišnost (deviaci) jedince či skupiny, 2. k rozvoji uvažování, že nedostatečný či rizikový může být subjekt – reprezentant institucionalizovaného systému a jeho vztah (interakce) k jedinci (skupině) s odlišností.

Tento poslední prvek využití konceptu komplexního posouzení zásadně nabourává stávající pojetí studia (výuky) sociálních deviací, které v zásadě vede k designování předem ověřeného normalizačního řešení zaměřeného zejména na jedince (skupinu) s odlišností. Při užití komplexního posouzení dochází k situaci, že sociální pracovníci jsou nuceni sami sobě zdůvodňovat, proč se ve své intervenci zaměří na jedince (skupinu) s odlišností, na subjekt v jeho sociálním prostředí či na jejich vzájemnou interakci. Z této perspektivy se jeví, že využití konceptu komplexního posouzení při studiu (výuce) sociálních deviací významně přispívá k formování představ studujících o možných řešeních, která naplňují v zásadě velmi rozporuplnou misi sociální práce (IFSW, 2014) mnohem lépe než kdy dříve.

ZÁVĚR

Domnívám se, že právě skutečně představení způsobů využití konceptu komplexního (tedy ne jednostranného) posouzení při přípravě na budoucí povolání sociálních pracovníků a pracovníků odpovědělo na položenou výzkumnou otázku. Současně však otevřelo další otázky, jejichž zodpovězení může být podstatné pro aktualizaci Minimálního standardu vzdělávání v sociální práci. Jedním z okruhů otázek je adekvátnost pojmenování příslušné části Standardu: Je odpovídající mluvit o „sociální deviaci“ či o „sociální patologii“? Není vhodnější hovořit o „odlišnosti“ a „reakcích na odlišnost“ nebo o „riziku“ a „práci s rizikem“? Na okruh otázek o vhodném pojmenování ovšem navazují otázky o přiměřeném obsahu nejen předmětu sociální deviance, ale i celé profesní přípravy sociálních pracovníků a pracovníků.

Využití komplexního posouzení totiž otevírá i odvážnější okruhy otázek: Nebylo by vhodné na něm postavit celou profesní přípravu sociálních pracovníků? Nemůže se stát jistým středobodem bakalářského studia sociální práce, který navazuje na vhodně pojaté „vstupní“ předměty (úvod do sociální práce, psychologie, sociologie, zdraví a nemoc atd.) a současně vytváří pro rozvoj situačního přístupu příznivá východiska, z nichž mohou čerpat předměty navazující (předměty o sociální práci se specifickými skupinami)? Jistě, lze najít i celou řadu dalších podnětných či provokujících otázek. Ty ale přenechám kolegům a kolegyním, které předkládaný článek zaujal, a našim budoucím diskusím (možná i na stránkách časopisu Sociální práce).

POUŽITÉ ZDROJE

- ASVSP. 2017. *Minimální standard vzdělávání v sociální práci ASVSP* [online]. Brno: Asociace vzdělavatelů v sociální práci [4. 6. 2018]. Dostupné z: <http://www.asvsp.org/standardy/>
- BALÁŽ, R. 2017. Profesionalita sociálních pracovníků: Známková kvalita, anebo procedurální berlička? *Sociální práce / Sociální práce*, 17(6), 131–151.
- BALÁŽ, R., TOPINKA, D. 2015. Analysis of the Regional Distribution of Social Services for Immigrants. *Czech and Slovak Social Work*, 14(5), 74–93.
- BARBER, B. 1963. Some Problems in the Sociology of the Professions. *Daedalus*, 92(4), 669–688.
- BARTLETT, H. 1970. *The Common Base of Social Work Practice*. New York: NASW.

- BECK, U. 2004. *Riziková společnost*. Praha: Slon.
- BUCHANAN, J. M. 1975. *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*. Chicago: University of Chicago Press.
- CAMBRIDGE. 2018. *Assessment* [online]. Cambridge: Cambridge University Press [4. 6. 2018]. Dostupné z: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/assessment>
- CONSTABLE, R. 2013. Some Components and Dynamics of School Social Work Practice in a North American Context. *Sociální práce / Sociálna práca*, 13(3), 89–103.
- De ZWART, F. 2012. Pitfalls of Top-Down Identity Designation: Ethno-Statistics in the Netherlands. *Comparative European Politics*, 10(3), 301–318.
- De ZWART, F. 2005. The Dilemma of Recognition: Administrative Categories and Cultural Diversity. *Theory and Society*, 34(2), 137–169.
- DISMAN, M. 2008. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- FOOK, J. 2016. *Social Work: A Critical Approach to Practice*. London: Sage.
- FRIŠAUFOVÁ, M., GEREGOVÁ, M. 2018. „Šok i osvěžení“: participace expertů – uživatelů služeb ve výuce sociální práce na vysoké škole. *Sociální práce / Sociálna práca*, 18(3), 84–100.
- GAMBRILL, E. 2013. *Social Work Practice: A Critical Thinker's Guide*. Oxford: Oxford University Press.
- GREENWOOD, E. 1957. Attributes of the Profession. *Social Work*. Washington: NASW Press, 2(3), 665–674.
- GRIGOLO, M., C. HERMANIN, MOSCHEL, M. 2011. Introduction: How Does Race ‘Count’ in Fighting Discrimination in Europe? *Ethnic and Racial Studies*, 34(10), 1635–1647.
- HARRIS, J. 2003. *The Social Work Business*. London and New York: Routledge.
- HEALY, K. 2012. *Social Work Methods and Skills: The Essential Foundations of Practice*. London: Palgrave.
- HODSON, R., SULLIVAN, T. A. 2011. *The Social Organization of Work*. Wadsworth: Cengage Learning Custom Publishing.
- HOLLAND, S. 2010. *Child and Family Assessment in Social Work Practice*. London: Sage.
- HORTON, J. 1966. Order and Conflict Theories of Social Problems as Competing Ideologies. *American Journal of Sociology*, 71(6), 701–713.
- HOWE, D. 1986. *Social Workers and Their Practice in Welfare Bureaucracies*. Vermont: Gower.
- HRČKA, M. 2001. *Sociální deviace*. Praha: Slon.
- IFSW. 2014. *Global Definition of Social Work* [online]. [4. 6. 2018]. Dostupné z: <http://ifsw.org/policies/definition-of-social-work/>
- JANEBOVÁ, R. 2014. *Pojetí norem v sociální práci a specifika sociální práce s rizikovými skupinami*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- KELLER, J. 2010. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Slon.
- KOMENDA, A. 1999. *Sociální deviace*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- KOMENSKÝ, J. A. 1948. *Didaktika velká*. Brno: Komenium.
- KUHN, T. S. 1982. *Štruktúra vedeckých revolúcií*. Bratislava: Pravda.
- LAW, J. 2008. *A Dictionary of Finance and Banking*. Oxford: Oxford University Press.
- LEVY, J. D. 1993. *Politický řád*. Praha: Slon.
- LUHMANN, N. 2017. *Risk: A Sociological Theory*. New York: Routledge.
- MATOUŠEK, O. 2003. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál.
- McKENDRICK, D., FINCH, J. 2017. ‘Under Heavy Manners?’: Social Work, Radicalisation, Troubled Families and Non-Linear War. *British Journal of Social Work*, 47(3), 308–324.
- MILNER, J., MYERS, S., O’BYRNE, P. 2015. *Assessment in Social Work*. London: Palgrave.
- MUNKOVÁ, G. 2013. *Sociální deviace*. Praha: Aleš Čeněk.
- MUSIL, L. 2013. Administrativní (procedurální) přístup. In: MATOUŠEK, O. (Ed.). *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 104–106.
- MUSIL, L. 2004. „Ráda bych vám pomohla, ale...“. *Dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno: Marek Zeman.

- MYDLÍKOVÁ, E. 2017. Vybrané modely rodinnej terapie v kontexte posudzovania sociálneho rizika rodiny. *Sociální práce / Sociálna práca*, 17(5), 5–16.
- NAVRÁTIL, P. 2008. Pravda v posouzení životní situace. In: JANEBOVÁ, R., SMUTEK, M. (Eds.). *Posuzování životní situace v sociální práci*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 11–25.
- NAVRÁTILOVÁ, J. 2018. Capability přístup jako příklad kriticky reflektující praxe sociálních pracovníků [online]. *Sociální práce / Sociálna práca*, 18(3), publicistická část [zatím nepublikováno].
- PARSONS, T. 1968. Professions. In: SILLS, D. V. *International Encyclopedia of the Social Sciences* 12, New York: Macmillan, 536–547.
- PARTON, N. 1996. *Social Theory, Social Change and Social Work*. London and New York: Routledge.
- PAYNE, M. 2014. Reading Social Work. *Czech and Slovak Social Work*, 14(5), 4–18.
- PETERSEN, D. J., ALEXANDER, G. R. 2001. *Needs Assessment in Public Health: A Practical Guide for Students and Professionals*. New York: Springer.
- PETRUŠEK, M. 1996. Potřeby. In: LINHART, J. et al. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 816–817.
- PINCUS, A., MINAHAN, A. 1973. *Social Work Practice: Model and Method*. Ann Arbor: Peacock.
- PRŮCHA, J. et al. 2008. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál.
- PUNOVÁ, M. 2012a. Konceptuální vymezení resiliční sociální práce s mládeží. *Sociální práce / Sociálna práca*, 12(4), 67–75.
- PUNOVÁ, M. 2012b. Resilience v sociální práci s rizikovou mládeží. *Sociální práce / Sociálna práca*, 12(2), 90–103.
- RAGAZZI, F. 2017. Countering Terrorism and Radicalisation: Securitising Social Policy? *Critical Social Policy*, 37(2), 163–179.
- RAGAZZI, F. 2016. Suspect Community or Suspect Category? The Impact of Counter-Terrorism as 'Policed Multiculturalism'. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(5), 724–741.
- ROSSIDES, D. W. 1998. *Professions and Disciplines: Functional and Conflict Perspectives*. Prentice Hall: Pearson College Division.
- ROWE, W., RAPP-PAGLICCI, L. A. 2008. *Comprehensive Handbook of Social Work and Social Welfare, Volume 3, Social Work Practice*. New York: Wiley.
- RUBEN, M. 2010. *Social Work Assessment*. London: Sage.
- SAKS, M. 2010. Analyzing the Professions: The Case for the Neo-Weberian Approach. *Comparative Sociology*, 9(6), 887–915.
- SALEEBEY, D. 2001. *Human Behavior and Social Environments. A Biopsychosocial Approach*. New York: Columbia University Press.
- SALEEBEY, D. 1992. *The Strengths Perspective in Social Work Practice*. New York: Longman.
- SIMON, H. A. 1982. *Models of Bounded Rationality*. Cambridge: MIT Press.
- SIMON, P. 2012. Collecting Ethnic Statistics in Europe: A Review. *Ethnic and Racial Studies*, 35(8), 1366–1391.
- SIMON, P. 2005. The Measurement of Racial Discrimination: The Policy Use of Statistics. *International Social Science Journal*, 57(183), 9–25.
- STREECK, W., SCHMITTER, P. C. 1985. Community, Market, State and Associations? The Prospective Contribution of Interest Governance to Social Order. *European Sociological Review*, 1(2), 119–138.
- URBAN, L., DUBSKÝ, J., BAJURA, J. 2012. *Sociální deviace*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- WASHINGTON, J., PAYLOR, I. 1998. Europe, Social Exclusion, and the Identity of Social Work. *European Journal of Social Work*, (1)3, 327–338.
- WEBER, M. 2009. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: OIKOYMENH.
- ZATLOUKAL, M. et al. 2011. Komplexní posuzování potřeb klientů v rámci poradenského rozhovoru z hlediska přístupu zaměřeného na řešení. *Sociální práce / Sociálna práca*, 11(1), 81–92.
- ŽÁK, M. (Ed.). 2002. *Velká ekonomická encyklopedie*. Praha: Linde.

Copyright of Czech & Slovak Social Work / Sociální Práce / Sociálna Práca is the property of Czech & Slovak Social Work and its content may not be copied or emailed to multiple sites or posted to a listserv without the copyright holder's express written permission. However, users may print, download, or email articles for individual use.